

Pregled razvoja iseljeničkih politika u dugom trajanju — od druge polovine 19. stoljeća do danas¹

Ivan HRSTIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Vlado ŠAKIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Stručni rad

Primljeno: 9. 12. 2022.

UDK 314.113(497.5)(091)*185/202*

314.151.3-054.7(497.5)(091)*185/202*

doi: 10.5559/pi.17.32.02

Cilj rada je pružiti uvid u teorijski okvir istraživanja migracijskih procesa te šire kontekstualizirati iseljavanje s područja Hrvatske. To će omogućiti bolje razumijevanje rezultata istraživanja koji se predstavljaju u narednim tekstovima u sklopu tematskog broja časopisa. Pri tome se posebna važnost obraća na osnovne karakteristike iseljeničkih politika država kojih je Hrvatska bila sastavni dio od 19. stoljeća, a koje se prepoznaje kao vremenski okvir početka modernih masovnih migracija na ovom prostoru.

Cljučne riječi: Hrvatska, migracije, iseljenici, dijaspora, iseljenička politika

Za kvalitetnije razumijevanje radova u okviru ovog tematskog broja časopisa *Pilar*, ali i cjelokupnog fenomena hrvatskoga iseljništva, nužno je šire kontekstualizirati taj proces koji je snažno obilježio modernizaciju hrvatskoga društva te definirati osnovne pojmove koji će se koristiti u većem broju radova koji slijede. Cilj je to ovoga rada, a koji smatramo nužnim s obzirom na to da se u javnom prostoru, a dijelom i u znanstvenoj zajednici, pojedini pojmovi nerijetko koriste s različitim značenjem. Time ćemo nastojati potaknuti koherentnije razumijevanje rezultata istraživanja obavljenog u sklopu projekta »ZajEDNO« te međusobno povezivanje interpretacije dijela rezultata koja slijedi u narednim radovima.

¹ Rad je rezultat istraživanja provedenog u sklopu projekta »Zajedno srce, jedna duša, jedna HRVATSKA« (UP.04.2.1.06.0051) sufinanciranog sredstvima Europske unije iz Europskoga socijalnog fonda na poziv »Tematske mreže za društveno-ekonomski razvoj te promicanje socijalnog dijaloga u kontekstu unapređivanja uvjeta rada«. Dio istraživanja koji je rezultirao ovim radom obavljen je u sklopu dionice 1 projekta, pod nazivom »Socijalni i lobistički potencijal hrvatskih iseljeničkih zajednica i udruga s obzirom na njihovo povijesno i kulturno naslijeđe i status u zemljama iseljenja«.

No važno je naglasiti kako se pri tome ne želi uzeti za pravo tvrdnja o isključivoj ispravnosti pristupa i definicija koje će se koristiti u odnosu na druge pristupe i definicije koje postoje u istraživanjima procesa migracije i istraživanja dijaspore. Naime, jedan od važnih elemenata upotrebe teorije u okviru historiografije jest njezina otvorenost za različite pristupe i okvire, pa se u tom kontekstu prvenstveno želi naglasiti teorijska podloga koja se u sklopu ovog istraživačkog projekta pokazala kao primjenjiva. To je posebno važno istaknuti s obzirom na veći broj znanstvenih disciplina koje se s fokusom na različite aspekte fenomena migracija bave ovom temom. Sukladno tome razvijen je širok dijapazon terminoloških objašnjenja i metodoloških pristupa, čije prednosti i mane ovise o materijalima kojima istraživači raspolažu te konkretnim ciljevima pojedinog istraživanja.

Iseljništvo kao pojam

U bavljenju tzv. iseljeničkim temama prije svega valja definirati koga se smatra iseljenikom, migrantom ili pripadnikom iseljeničke zajednice, odnosno dijaspore. Prema podacima UN-a na svijetu je u 2020. godini bio 281 milijun međunarodnih migranata.² Pri tome se pod pojmom međunarodnih migranata razumiju osobe koje ne žive u zemlji rođenja. Definicija je to formulirana prema dominantnom obliku teritorijalne tvorevine u današnjem svijetu, nacionalne države. Nacionalne države utemeljene su na dva principa. Prvi princip je princip državnog, odnosno teritorijalnog suvereniteta, koji se poziva na odredbe Vestfalskog mira (1648.), a podrazumijeva samostalno upravljanje državom nad svojim teritorijem, bez upletanja drugih država. Drugi princip je princip nacionalnog suvereniteta, prema kojem nacije imaju pravo na formiranje vlastitih država. To podrazumijeva podršku stanovništva političkom sustavu unutar kojega živi. To, naravno, ne podrazumijeva isključivo demokratsko političko uređenje, već ostavlja mogućnost postojanja i autoritarnih i totalitarnih država, republika i monarhija, federacija i konfederacija. Prvom nacionalnom državom najčešće se smatra Francuska nakon Francuske revolucije (1787.—1799.), iako se nacionalnom državom može smatrati i utemeljenje republikanskog Engleskog Commonwealtha 1649. godine. U svakom slučaju, nacionalne države formiraju se u modernom dobu, a nakon toga postaju ključan izvor podataka za fenomen migracija. Posljedica je to inherentne želje nacionalnih država za ostvarivanjem što snažnije kontrole nad svojim teritorijem. Stoga države nastoje što kvalitetnije pratiti veliki broj procesa vezanih za pripadajuće stanovništvo, što naravno uključuje i migracijske proce-

² World Migration Report 2020, International Organization for Migration, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/#:~:text=Overall%2C%20the%20estimated%20number%20of,the%20estimated%20number%20in%201970> (pristupljeno 7. 10. 2022.).

se. U tom kontekstu od posebnog interesa su migracije preko državnih granica, odnosno vanjske migracije, za koje se i najčešće veže pojam migranata, pa i iseljeničtva. U skladu s tim često se usko povezuje, pa i poistovjećuje, povijest masovnih migracija s modernim dobom, a što je pogrešno. Dodatno, nužno je spomenuti i ograničenja proučavanja migracija iz uske perspektive fokusa na granice nacionalnih država. L. Lucassen i J. Lucassen, primjerice, smatraju kako je opravdanije u kontekstu migracija razlikovati prostorno kretanje unutar i izvan određenog kulturnog kruga nego kretanje unutar i izvan države. Opravdavaju to činjenicom da za pojedinca veću promjenu često predstavlja kretanje unutar države, nego preko državne granice.³ Za ilustraciju, uz priličnu dozu karikature, zasigurno je veću promjenu početkom 20. stoljeća predstavljalo preseljenje s nekog od dalmatinskih otoka u Zagreb, nego primjerice iz Huma na Sutli u pet kilometara udaljenu Rogašku Slatinu. Hum na Sutli i Rogaška Slatina nalazili su se u to vrijeme u okviru iste države, no navode se kao primjer iz perspektive aktualnih analiza o procesima migracija preko kasnije utemeljenih granica.

U ovom kontekstu svakako valja naglasiti da su pojmovi iseljeničtva i dijaspore znatno širi od pojma međunarodnih migranata jer obuhvaćaju i one njihove potomke, pripadnike druge i sljedećih generacija, koji s roditeljima i predcima dijele osjećaj nacionalne pripadnosti. Osim toga, u slučaju hrvatskoga iseljeničtva, odnosno dijaspore, ti pojmovi ne obuhvaćaju samo osobe koje su se iselile s područja Republike Hrvatske i njihove potomke. Organski dio zajednica koje se formiraju u zemljama useljenja čine i iseljenici s geografskog područja šireg od teritorijalnog okvira današnje Republike Hrvatske. Riječ je primarno o iseljenicima s područja današnjih država Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, etničkim Hrvatima, a koji su aktivni u okviru hrvatskih iseljeničkih društava, organizacija i institucija. Posljedica je to složenih dugotrajnih procesa formiranja nacionalnih država u granicama u kojima postoje danas na europskom kontinentu. S obzirom na povijesne okolnosti razvoja Europe nemoguć je obuhvat cjelokupne nacije unutar jedne države, pa ni po tom pitanju Hrvati nisu iznimka, već je uključivanje iseljenika s područja jedne države u rad iseljeničkih zajednica vezanih za drugu državu, a s kojima dijele nacionalni identitet, uobičajen, ako ne i pravilo.

U tom je kontekstu posebno problematično automatsko pripisivanje hrvatskog identiteta potomcima iseljenika, jer je stjecanje identiteta mnogo kompleksniji proces, te se ne bazira isključivo na etničkom podrijetlu. Usko vezana za to

³ Leo Lucassen i Jan Lucassen, «Quantifying and qualifying cross-cultural migrations in Europe since 1500». U: Francesca Fauri (ur.) *The History of Migration in Europe. Perspectives from economics, politics and sociology*, Abingdon i New York: Routledge, 2015, 13-38.

je aktualna tema o ljudskom potencijalu hrvatskog iseljeničtva kroz pitanje njihova povratka u Hrvatsku. Može li se terminom »iseljenici« uopće nazivati potomke iseljenika te može li ih se pozivati na povratak ako nisu rođeni u Hrvatskoj, niti su u njoj ikada živjeli? Kada je riječ o upotrebi pojma »iseljeničtvo« u hrvatskoj znanosti, valja primijetiti kako se on nešto češće koristi u slučaju preko-oceanskih zajednica, dok je u odnosu na iseljeničke zajednice u Europi u većoj mjeri u upotrebi i pojam »dijaspore«. ⁴ Najčešće se ta dva pojma koriste kao istoznačnice, no pojam »dijaspore« znatno je precizniji kada je riječ o zajednicama koje iseljenici i njihovi potomci formiraju u zemljama useljenja, iako je manje u duhu hrvatskog jezika. Njegova upotreba mnogo je češća i u engleskom jeziku, koji je *lingua franca* moderne znanosti, te nam se tim putem otvaraju vrata niza teorijskih okvira i studija koje se na međunarodnoj razini bave pitanjima vezanima za iseljenike, a uz koje možemo razvoj hrvatskih dijaspore šire kontekstualizirati.

Teorijski okvir istraživanja dijaspore

Studije dijaspore kao znanstveno polje posebno se naglo počelo razvijati tijekom 1990-ih godina, a ranije se pojam u pravilu koristio u odnosu na Židove, te u manjoj mjeri na Palestince i Armence. Pojam je bio definiran kao »društvena grupa snažnog zajedničkog identiteta, povezana etnolingvističkim ili vjerskim vezama, a koja je uglavnom prisilno napustila domovinu«. ⁵ Potom se pojam dijaspore počeo koristiti za sve iseljeničke grupe, što je dovelo čak do propitivanja njegove funkcionalnosti. ⁶ Rezultiralo je to pokušajima bliže definicije pojma, s fokusom na njegove osnovne karakteristike. Posebno su pri tome apostrofirani: rasprostranjenost (barem dvije lokacije), zatim orijentiranost prema zemlji podrijetla te održanje vidljivih granica grupe kroz vrijeme. Dodatno, dijaspore se u istraživanjima počela primarno promatrati kao fluidan proces, a ne fiksni grupni identitet. ⁷ U skladu s Brubakerovom tezom identitet iseljenika, a osobito njihovih potomaka, počeo se dominantno sagledavati kao oblik individualne prakse,

⁴ Jadranka Grbić Jakopović, *Multipliciranje zavičaja i domovina — Hrvatska dijaspore: kronologija, destinacije i identitet*, Zagreb: FF Press, 2014., 1.

⁵ William Safran, »Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return«, *Diaspora*, br. 1, 1 (1991), 83-99; Donald H. Akenson, »The Historiography of English-Speaking Canada and the Concept of Diaspora: A Sceptical Appreciation«, *Canadian Historical Review*, br. 3, 76(1995.), 377-410; Ivan Hrštic i Marica Marinović Golubić, »Od kronologije prema teorijskim konceptima — iseljenička problematika u hrvatskoj historiografiji na uzorku radova objavljenih u Časopisu za suvremenu povijest«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 51 (2019.), 361-384.

⁶ Rogers Brubaker, »The 'diaspora' diaspora«, *Ethnic and Racial Studies*, br. 1, 28 (2005.), 1-19.

⁷ Alan Gamlen, *Human Geopolitics: States, Emigrants, and the Rise of Diaspora Institutions*, Oxford: Oxford University Press, 2019., 7-8

odnosno iskaza pojedinca ili grupe, a ne na temelju etničkog podrijetla.⁸ Posebna pozornost se u tom kontekstu pridaje načinu formiranja dijaspore te propitivanju tko joj pripada, a potom i strategijama država podrijetla u izgradnji identiteta dijaspore.⁹ No prihvaćanje tih međunarodnih trendova u hrvatskoj historiografiji, ali i u svakodnevnom poimanju iseljeničstva, relativno je sporo. Fenomenu se uglavnom i dalje pristupa kao homogenoj zajednici, a identitetu pripadnika dijaspore kao fiksnom i statičnom obilježju pripisanom na temelju etničkog podrijetla.¹⁰ Time se zanemaruje utjecaj cijelog niza čimbenika na proces (re)konstrukcije njihova identiteta. To su ključne teme koje je potrebno problematizirati i šire kontekstualizirati kako bi se bolje razumjela aktualna situacija u hrvatskoj dijaspори. Naime, osnovna je karakteristika suvremene hrvatske dijaspore, a što su potvrdili različiti aspekti istraživanja provedenog u sklopu projekta »ZAJEDNO«, njezina heterogenost po više osnova. Stoga nije pogrešno ni govoriti o hrvatskim dijaspорama u množini, i to ne samo prema geografskoj odrednici. Razlike i sličnosti unutar populacije mogu se sagledavati ovisno o rodu iseljenika, generaciji, regiji podrijetla, obrazovnoj strukturi itd., no najčešće im se pristupa bilo iz perspektive zemlje useljenja, kada je tema njihova integracija u društva u koja su došli, bilo iz perspektive zemlje iseljenja, kada je tema njihovo okupljanje u okviru dijaspore i odnos prema zemlji podrijetla.

Temeljni cilj projekta »ZAJEDNO« bilo je istraživanje motivacije odlaska iseljenika iz Hrvatske te motivacije njihova eventualnog povratka, odnosno doseljenja, kao i bolje razumijevanje procesa koji obilježavaju aktualni trenutak u odnosima između hrvatskog iseljeničstva/dijaspore i Republike Hrvatske. U skladu s tim u nastavku ovoga rada, kao i u radovima koji slijede, fokus će dominantno biti na perspektivi zemlje iseljenja. Pogled iz Hrvatske u istraživanju »iseljeničkih tema« dominira uostalom i u hrvatskoj znanosti, naročito historiografiji. Niz je razloga za to, a prije svega valja istaknuti ograničenu dostupnost arhivskih izvora i literature iz zemalja u kojima su se oblikovale hrvatske dijaspore. Za bolje razumijevanje problematike svakako će u budućnosti biti potrebno dublje analizirati i utjecaj pojedinih useljeničkih društava na njihov razvoj, jer su

⁸ Brubaker, nav. dj.

⁹ Rima Berns-McGown, »Redefining 'diaspora': The challenge of connection and inclusion«, *International Journal*, br. 1, 63 (2008.), 3-21; Francesco Ragazzi, *Governing Diasporas in International Relations: The Transnational Politics of Croatia and Former Yugoslavia*, Oxon i New York: Routledge; Gamlen, *Human Geopolitics*; Ulf Brunnbauer, »Labor Emigration from the Yugoslav Region from the late 19th Century until the End of Socialism: Continuities and Changes«. U: Ulf Brunnbauer (ur.), *Transnational societies, transterritorial politics: migrations in the (Post-)Yugoslav region 19th-21st century*, München: R. Oldenburg, 2009., 17-50.

¹⁰ Hrštić i Marinović Golubić, nav. dj., 376.

dijasporu formirane prvenstveno u tom kontekstu. No prvi korak ipak predstavlja šira kontekstualizacija povijesnog procesa iseljavanja Hrvata, jer je ono prethodilo okupljanju u zemljama useljenja. S obzirom na to da se dijasporu formiraju primarno u odnosu na zemlju podrijetla, kroz analizu procesa iseljavanja u dugom trajanju u nastavku teksta dat će se i pregled osnovnih karakteristika iseljeničkih politika država kojih je Hrvatska bila dio od druge polovice 19. stoljeća. Ovisno o promjenama društveno-političkog uređenja na području Hrvatske tijekom 20. stoljeća mijenjale su se i politike prema dijaspori, ali su istodobno te promjene rezultirale novim iseljenicima koji se s njima nisu slagali. Na toj osnovi primarno političkog karaktera u dijaspori su se odvijala temeljna grupiranja koja su izrazito snažno obilježila razvoj dijasporu, ali i Hrvatske od druge polovice 19. stoljeća, pa sve do danas.

Dugo trajanje migracija na globalnoj razini

Kao što je već rečeno, masovne migracije nisu nov fenomen. Također, iseljavanje iz Hrvatske te formiranje iseljeničkih zajednica diljem svijeta nije karakteristika razvoja isključivo hrvatskoga društva. Fenomen migracija predstavlja jedan od ključnih elemenata i dimenzija povijesnog razvitka na globalnoj razini. Stoga je i pojavu te razvoj hrvatskog iseljeničtva potrebno sagledavati upravo u tom širem povijesnom kontekstu. Kada je riječ o migracijama prije svega se mora osvrnuti na već spomenuto široko rasprostranjeno uvjerenje o masovnim migracijama kao karakteristici modernog industrijaliziranog društva. Temelji se to na povezivanju naglog razvoja prometne infrastrukture i prijevoznih sredstava od 18. stoljeća, koje je za posljedicu imalo drastično smanjenje trajanja putovanja na većim udaljenostima te istodobno povećanje udobnosti. Konačni rezultat bilo je drastično povećanje ukupnog broja ljudi koji su se odlučivali na pothvat odlaska, najčešće u nepoznato. Drugim dijelom je to povezivanje fenomena masovnih migracija s modernim dobom rezultat također već spomenutog formiranja nacionalnih država, koje su znanstvenicima počele pružati sve više informacija o vanjskim migracijama. No fokusom na posljednja dva stoljeća u istraživanju migracija podcjenjuje se mobilnost starijih društava, a dovoljno bi bilo prisjetiti se kretanja *Homo erectusa*, a potom i *Homo sapiensa*, od njegove pojave u Africi i putovanja preko Bliskog istoka prema, s jedne strane, Aziji te potom Australiji, odnosno Sjevernoj i Južnoj Americi, a s druge prema Europi. U tisućljećima koja su slijedila velike državne tvorevine i civilizacije nastajale su i nestajale uslijed provala doseljenika preko postojećih granica. Može se potvrditi mobilnosti starih naroda ili pojedinaca naći i u biblijskim tekstovima o egzodusu Židova iz Egipta, Homerovoj *Odiseji* ili nekom drugom, »opipljivijem«¹ povijesnom izvoru kao što su arheološki nalazi koji svjedoče o prisutnosti proizvođa jedne kulture daleko izvan njenih granica. Uostalom, na temelju široke ana-

lize uočeno je kako je polovicom 18. stoljeća zabilježen sličan udio međunarodnih migranata kao u prvoj polovici 21. stoljeća. U ta tri stoljeća udio međunarodnih migranata konstatno se održava na razini 2-3% ukupne populacije.¹¹ No pri tome svakako valja imati na umu kako se u tom razdoblju drastično povećala ukupna populacija, s oko 700 milijuna ljudi koji su živjeli na svijetu polovicom 18. stoljeća, na više od 7,7 milijardi 2020. godine. Stoga je i gruba procjena ukupnog broja migranata u istom razdoblju porasla s 15-20 milijuna na 280 milijuna. Dakle, moguće je složiti se s tezom o stabilnosti i važnosti migracija u razvoju čovječanstva od samih njegovih početaka, te usko povezati nastanak Homo movensa s Homo sapiensom. Pri tome se, međutim, mora uzeti u obzir velika strukturna promjena koja je prethodila formiranju nacionalnih država i industrijskoj revoluciji, a koja uobičajeno shvaćanje početka masovnih migracija vraća s 18. na 15. stoljeće. Ta je promjena vezana za osvajanje oceana. Prvo su Kinezi zagospodarili Indijskim oceanom, a potom Europljani Atlantskim, nakon čega su svladali Indijski te konačno i Tih ocean. To je omogućilo stvarno povezivanje svih dijelova svijeta, a za posljedicu je imalo snažan utjecaj na odnose moći europskih, ali i azijskih sila kroz procese kolonizacije preoceanskih područja.¹² Stoga je uobičajeno o masovnim migracijama na svjetskoj razini govoriti od 15. stoljeća.

Kada je riječ o masovnim migracijama na svjetskoj razini često se govori o valovima, no ni identifikacija valova nije standardizirana. Brojni autori pojam koriste s različitim ciljevima i u različite svrhe, pa prepoznaju valove ovisno o tome kako se uklapaju u njihovu interpretaciju povijesnih događaja i procesa. Posljedica je to kompleksnosti kontinuiteta povijesnog razvoja, unutar kojega je jedino moguće »umjetno« povlačenje granica prema interesu pojedinog istraživača. S obzirom na to da se proces iseljavanja primarno gleda kroz izvore nastale u okviru nacionalnih država, tako se i valovi najčešće prepoznaju sukladno njihovom nastanku ili nestanku, promjenama granica ili pak drastičnoj promjeni ise-

¹¹ World Migration Report 2020, International Organization for Migration, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/#:~:text=Overall%2C%20the%20estimated%20number%20of,the%20estimated%20number%20in%201970> (pristupljeno 7. 10. 2022.); Donna R. Gabaccia, »Afterword: Migration and Globalization: Bridging Three Eras in Modern World History«. U: Donna R. Gabaccia i Dirk Hoerder (ur.), *Connecting Seas and Connected Ocean Rims — Indian, Atlantic, and Pacific Oceans and China Seas Migrations from the 1830s to the 1930s*, Leiden i Boston: Brill, 2011., 495-496.

¹² Dirk Hoerder, »Global Changes in Trade Protocols and Crossing the Waters: Historic Developments and Periodizations before the 1830s«. U: Donna R. Gabaccia i Dirk Hoerder (ur.), *Connecting Seas and Connected Ocean Rims — Indian, Atlantic, and Pacific Oceans and China Seas Migrations from the 1830s to the 1930s*, Leiden i Boston: Brill, 2011., 23-41.

ljeničke politike konkretne države. Vođeni tim principom, i u analizi povijesti iseljavanja Hrvata najčešće se govori o valu do Prvoga svjetskog rata, odnosno za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, potom o međuratnom valu za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije od 1929.), o iseljeničkom valu neposredno nakon Drugoga svjetskog rata po slomu Nezavisne Države Hrvatske i formiranju socijalističke Jugoslavije te o iseljeničkom valu pokrenutom 1960-ih, nakon jugoslavenskog otvaranja granica. Slijedi zatim prepoznavanje iseljeničkog vala tijekom 1990-ih tijekom raspada Jugoslavije i osamostaljenja Republike Hrvatske te posljednjeg vala iseljenika potaknutog ulaskom Republike Hrvatske u članstvo Europske unije.

Kada je riječ o migracijskim valovima na globalnoj razini situacija je mnogo jednostavnija. U razdoblju od 15. stoljeća do danas uobičajeno je govoriti o tri vala. Detaljnije o osnovnim njihovim karakteristikama, s naglaskom na sudjelovanje Hrvata u njima te europsku perspektivu, može se pronaći u radu Vlade Šakića, Antuna Plenkovića i Nenada Pokosa »Migracijska motivacija hrvatskih iseljenika u kontekstu povijesnih valova iseljavanja« u ovom tematskom bloku. Ukratko, prvi val traje do 18. stoljeća i obilježava ga formiranje europskih kolonija diljem Sjeverne i Južne Amerike, Afrike, Azije i Australije. Na području Europe početak tog vala poklapa se sa širenjem Osmanskog Carstva.

Drugi globalni iseljenički val u pravilu se datira u razdoblje od kraja 18. odnosno početka 19. stoljeća do 1914. godine, a nerijetko i do 1940. godine. Primarno ga karakterizira europsko naseljavanje Sjeverne i Južne Amerike, te u manjoj mjeri Australije i Novog Zelanda. Prema procjeni, sudjelovalo je u njemu oko 55 milijuna ljudi. S obzirom na glavnu ulogu Atlantskog oceana u ovom razdoblju važno je istaknuti kako je u literaturi uobičajeno naglasiti promjenu osnovne karakteristike strukture prometa oceanom. Za razdoblje prvog globalnog migracijskog vala uobičajeno je koristiti naziv »crni Atlantik« zbog opsega trgovine robovima, dok je u drugom valu postao »bijeli Atlantik« zbog ograničenja i zabrane trgovine robovima. Pitanje vremenske granice tog vala vezano je za zastoju migracija na globalnoj razini tijekom Prvoga svjetskog rata, no on definitivno završava tijekom međuratnog razdoblja. SAD je uveo snažne restrikcije useljavanja 1924., po tom su uzoru vrlo brzo i druge velike useljeničke zemlje postupile slično, a sve je kulminiralo svjetskom krizom 1929. čije su se posljedice snažno osjećale još duboko u 1930-ima. Svako novo masovnije doseljavanje u tim okolnostima nastojalo se spriječiti. Usljedio je Drugi svjetski rat kao neupitna točka na kraju razdoblja.

Početak trećeg globalnog vala veže se za šezdesete godine 20. stoljeća kada su zapadnoeuropske zemlje počele snažno privlačiti useljenike, koji su im bili nužni kao radna snaga u brzorastućim gospodarstvima. Pri tome vrijedi uočiti zastoj koji se dogodio kao posljedica kasnijih naftnih šokova i gospodarske kri-

ze. U sklopu tog vala na području Europe može se uočiti i nekoliko masovnijih kretanja potaknutih političkim promjenama, ali ograničenog opsega u globalnom kontekstu. To su ponajprije migracije s europskog istoka prema zapadu nakon raspada SSSR-a, odnosno nakon pristupanja novih članica Europskoj uniji. U svim tim migracijama svoj obol dali su i Hrvati.

Iseljeničke politike država u sklopu kojih se Hrvatska nalazila od druge polovine 19. stoljeća

Masovno iseljavanje iz hrvatskih krajeva te formiranje hrvatskih dijaspora koje danas razumijevamo pod pojmom iseljeništa odvijalo se, odnosno nastavlja se odvijati, tijekom drugog i trećeg globalnog migracijskog vala. No iseljavanje s ovog područja počelo je zapravo još tijekom prvog globalnog migracijskog vala, a danas je prepoznatljivo u postojanju hrvatskih manjinskih zajednica u dvanaest europskih zemalja, bez obzira na to kakav pravni status ondje zaista imaju, jer se u tom pogledu uvelike razlikuju.¹³ U svakom slučaju to najstarije migracijsko kretanje i formiranje etničkih zajednica na području južne, srednje i istočne Europe bitno se razlikuje od iseljavanja u kasnijim razdobljima i formiranja dijaspora, pa ih valja i zasebno analizirati. Stoga se u nastavku fokus stavlja na »mlađe« iseljeništa i dijaspore novijeg trenutka nastanka. Hrvati su se masovnije uključili u drugi globalni migracijski val praktički na njegovu vrhuncu, tijekom druge polovice 19. stoljeća. U to vrijeme hrvatski su krajevi bili sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije. Austrougarske vlasti postupno su počele uočavati dugoročne negativne aspekte masovnog iseljavanja stanovništva sa svojeg područja, no to je bio relativno dugotrajan proces nakon kojega su tek slijedile inicijative za promjenu zakonodavstva u tom području, koja je opet bila vrlo spora. Upozoravali su na to već brojni tada istaknuti hrvatski političari, no bez značajnijeg rezultata. Stoga je dio povjesničara koji su se bavili ovom temom doveo u pitanje iskrenost odlučnosti austrougarskih vlasti za intervencijom.¹⁴ Prema procjeni, ukupno se s područja Monarhije iselilo oko 4 milijuna stanovnika, uglavnom u SAD, a manjim dijelom u Kanadu, zemlje Južne Amerike, Australiju i Novi Zeland. Među njima je prema procjeni bilo oko 350.000 stanovnika s

¹³ »Hrvatska nacionalna manjina u 12 europskih zemalja«, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatska-manjina-u-inozemstvu/hrvatska-nacionalna-manjina-u-12-europskih-drzava/736> (pristupljeno 7. 10. 2022.)

¹⁴ Ljubomir Antić, »Prilog istraživanju autrijske iseljeničke politike«, *Zadarska revija*, br. 2-3, 33 (1985.), 244; Branimir Banović, »Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju 1867.—1914.«, *Migracijske teme*, br. 4, 6 (1990.), 511-526.; Ervin Dubrović, *Merika — Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku 1880.—1914.*, Rijeka: Muzej Grada Rijeke, 2008., 22-28.

područja današnje Republike Hrvatske.¹⁵ Društveno-politička situacija u Monarhiji bila je teška za veliku većinu stanovnika hrvatskih krajeva, te je u tom okviru moguće identificirati ključne razloge motivacije iseljenika za odlazak preko granice. Karakterizirali su je s jedne strane izloženost kontinentalnih hrvatskih krajeva snažnim procesima mađarizacije te u manjoj mjeri germanizacije, a priobalnih krajeva utjecaju talijanizacije. Socijalni uvjeti života bili su teški, s obzirom na gospodarsku nerazvijenost zbog slabog razvoja prometne infrastrukture, zastarjelih poljoprivrednih metoda te izrazito spore industrijalizacije. Stoga ne iznenađuje jačanje nacionalne ideje, koja se početkom 20. stoljeća počinje sve naglašenije profilirati u okviru jugoslavenstva. U tom kontekstu potrebno je sagledavati vrlo aktivnu ulogu koju su iseljenici imali tijekom Prvoga svjetskog rata, kada su se masovno oglasili o pozive austrougarskih vlasti za povratkom i njenom obranom. Dapače, listom su se izjasnili kao protivnici Monarhije te jasno stali na stranu Antante, pokazujući odanost zapadnim useljeničkim društvima. Očitovao se to prije svega u prikupljanju pomoći te u konačnici i dobrovoljnom pristupanju više stotina iseljenika srbijanskoj vojsci na Solunskoj fronti.¹⁶ Ključnu ulogu u njihovu okupljanju imali su istaknuti hrvatski političari u iseljeništvu okupljeni u Jugoslavenskom odboru, koji su razvili intenzivnu komunikaciju s vladom Kraljevine Srbije te se u konačnici uspjeli profilirati kao bitan politički čimbenik predstavljajući se kao zastupnici svih Hrvata koji žele poraz Monarhije. Zahvaljujući tome aktivno su participirali u ujedinjenju hrvatskih krajeva s Kraljevinom Srbijom u novoformirano Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Kraljevstvo SHS preimenovano je u Kraljevinu SHS 1921., a u Kraljevinu Jugoslaviju 1929. godine. Upravo zahvaljujući djelovanju iseljenika tijekom Prvoga svjetskog rata Hrvatska se u percepciji pobjednika i gubitnika često svrstava među pobjednike, iako je apsolutna većina Hrvata bila na gubitničkoj strani.¹⁷

Vlasti novostvorene jugoslavenske države mnogo su energičnije nego Monarhija pristupile problemu iseljavanja. Zasigurno je to bio u određenoj mjeri rezultat iskustva stečenog tijekom Prvoga svjetskog rata kada se pokazao potencijal iseljeništa. S druge strane, primarni interes bio je usporiti i ograničiti novo iseljavanje, jer sve veći odlazak stanovništva počeo se promatrati kao slabljenje države. U tome su vlasti Kraljevine dijelom i uspjele, unatoč gotovo neprekid-

¹⁵ Ivica Nejašmić, »Iseljavanje iz Hrvatske u evropske i prekomorske zemlje od sredine 19. stoljeća do 1981. godine — pokušaj kvantifikacije«, *Migracijske teme*, br. 4, 6 (1990.), 515.

¹⁶ Ivan Hrstić, »Položaj dobrovoljaca iz iseljeništa u srbijanskoj vojsci prema dokumentima iz ostavštine dr. Ante Trumbića (1914.—1918.)«, *Društvena istraživanja*, br. 1, 21 (2012.), 239-258.

¹⁷ Ivan Hrstić, »Croatian Historiography of World War I — How to win a war by losing it?«, *Múltunk*, 2016, 58-80.

noj gospodarskoj i političkoj krizi koja je vladala tijekom cijelog međuratnog razdoblja. U tom razdoblju hrvatska nacionalna ideja se u potpunosti razvila, a H(R)SS kao vodeća hrvatska politička stranka pretvorio se u svojevrsan nacionalni pokret. Smanjivanje broja iseljenika bilo je prvenstveno rezultat snažnih restriktivskih useljeničkih mjera, koje je prvo uveo SAD, a potom i druge važnije useljeničke države. Nakon 1929. na snagu procesa utjecala je svjetska gospodarska kriza, tijekom koje je zabilježeno i znatnije povećanje broja povratnika iz iseljeničtva te rast atraktivnosti europskih zemalja za useljavanje, prije svega Njemačke, Belgije i Francuske, u odnosu na prekontinentalne, koje su prije privlačile apsolutnu većinu iseljenika. Prema procjeni, u razdoblju između dva svjetska rata iselilo se s područja današnje Republike Hrvatske oko 125.000 stanovnika.¹⁸

Vlasti Kraljevine SHS/Jugoslavije nastojale su što više utjecati na proces formacije identiteta iseljenika i njihovih zajednica s ciljem stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog iseljeničtva koje bi imalo aktivnu ulogu u gospodarskom razvoju te lobiranju na međunarodnoj razini.¹⁹ No s obzirom na situaciju u državi nisu ostvarili značajniji uspjeh, već su se hrvatski iseljenici u velikom broju priklonili s jedne strane ideji ostvarenja samostalne hrvatske države, za što se najočitije zalagao Ustaški pokret, a s druge su strane u velikom broju prihvatili komunističke ideje.²⁰ Naravno, cijeli dijapazon drugih političkih opcija također je bio zastupljen među iseljenicima, uključujući u manjoj mjeri i one koji su podržavali politički sustav u Kraljevini, kao i one indiferentne. Razvoj političke ideje u pojedinoj iseljeničkoj zajednici ovisio je uvelike i o situaciji u društvu useljenika, odnosno o položaju hrvatskih doseljenika nakon dolaska. U tom je kontekstu veliku promjenu donio početak Drugoga svjetskog rata. S obzirom na to da se najveći broj iseljenika nalazio u SAD-u ili u Oceaniji, uglavnom su vrlo brzo naglasili odanost Savezničkim silama. Sukladno tome su do kraja rata u pravilu javno podržavali partizanski pokret predvođen Titom.

Kraj Drugoga svjetskog rata označio je formiranje komunističke Jugoslavije, a više stotina tisuća osoba u završnim vojnim operacijama i tijekom neposrednog poraća napustilo je njeno područje. Među njima bilo je više desetaka tisuća Hrvata. Oni su raseljeni diljem Zapadne Europe, Sjeverne i Južne Amerike te

¹⁸ Nejašmić, nav. dj., 515.

¹⁹ Ulf Brunnbauer, »Emigration Policies and Nationbuilding in Interwar Yugoslavia«, *European history quarterly*, br. 4, 42 (2012), 602-627.

²⁰ Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest i školska knjiga, 2006; Mira Kolar Dimitrijević, »Odnos KPJ prema jugoslavenskoj radničkoj emigraciji u međuratnom razdoblju«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 16 (1984.), 65-83; Vesna Drapač, »Croatian anti-fascism in the Second World War: an Australian perspective«, *Australian Journal of Politics and History*, br. 2, 63 (2017.), 163-186.

Australije, zajedno s ostalim stanovnicima Istočne Europe koji nisu prihvaćali novouspostavljene komunističke režime. Fokus jugoslavenske iseljeničke politike u prvim poslijeratnim godinama bio je na agitaciji među iseljenicima za prikupljanje pomoći za obnovu Jugoslavije te njihovu povratku, a novo je iseljavanje praktički onemogućeno zatvaranjem granica. U konačnici je rezultat agitacije među iseljenicima bio povratak nešto više od 16.000 osoba, mnogo manje nego što se očekivalo.²¹ Jedan od razloga slabog odziva bio je i prekid odnosa sa SSSR-om nakon rezolucije Informbiroa 1948., što je imalo snažan negativan utjecaj na velik dio prijateljskih iseljenika sklonih komunizmu s obzirom na to da su preko komunističkih partija država u kojima su živjeli podržali Staljina. Posljedica takvog razvoja situacije bila je i odluka jugoslavenskih vlasti o razvoju čvršćih odnosa sa Zapadom, no ipak uz zadržavanje stanovite distance, što se u narednim godinama razvilo u politiku nesvrstanosti, odnosno tzv. trećeg hladnoratovskog bloka. U tom kontekstu jugoslavenske su vlasti neposredno nakon prekida odnosa s Istočnim blokom nastojale razviti intenzivniji odnos s iseljenicima, koji su potencijalno mogli imati vrlo važnu ulogu u promidžbi Jugoslavije, ali i u njenom gospodarskom razvoju. Stoga se 1951. osniva i Matica iseljenika Hrvatske. Osnovni cilj bio je utjecaj na formiranje identiteta iseljenika i njihovo približavanje zemlji podrijetla.²² Time se istodobno smanjivao potencijal negativnog djelovanja protujugoslavenski orijentiranog iseljeničtva, koje je vrlo brzo nakon Drugoga svjetskog rata razvilo vrlo široku djelatnost s osnovnim ciljem ostvarenja samostalne hrvatske države. Njima su se sljedećih desetak godina, do otvaranja granica Jugoslavije prema Zapadu pridruživali ilegalni iseljenici, koji su po cijenu zatvorskih kazni potajno bježali preko granice.

Otvaranje granica predstavlja ključnu promjenu odnosa prema iseljenicima. Osnovni razlog tom činu bila je sve teža gospodarska situacija te je omogućavanje odlaska na rad u inozemstvo u osnovi predstavljalo svojevrsan ispušni ventil za sve veći broj nezaposlenih i nezadovoljnih građana. Najvažnija destinacija iseljenika postala je Savezna Republika Njemačka, a prema procjeni Jugoslaviju je do 1971. napustilo oko milijun osoba, među njima oko 300.000 Hrvata.²³ Njima se ubrzo pridružio znatan broj sudionika ili podržavatelja ideja Hrvatskoga proljeća nakon njegova sloma. Takav masovan i nagao egzodus stanovnika nije mogao proći bez reakcije vlasti. S jedne strane su počeli ulagati mnogo veće na-

²¹ Tatjana Šarić, »Bijeg iz socijalističke Jugoslavije — ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća«, *Migracijske i etničke teme*, br. 2, 31 (2015.), 195-220.

²² Ulf Brunnbauer, *Globaliziranje jugoistočne Europe — Iseljenici, Amerika i država od kraja 19. stoljeća*, Zagreb: Srednja Europa, 2019., 252-264.

²³ Ivo Nejašmić, »Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa«, *Migracijske i etničke teme*, br. 3, 30 (2014.), 417.

pore radi snažnijeg utjecaja među iseljenicima. Posebno je to bilo vidljivo u nižu aspekata svakodnevnog života, kojima se nastojalo iseljenike u što većoj mjeri povezati s Jugoslavijom. Organizirane su tzv. jugoslavenske škole za djecu, pomoć iseljenicima u potrebi, financirani su sportski i kulturni sadržaji te mediji.²⁴ S druge strane, jugoslavenske tajne službe razvile su vrlo široku djelatnost prema neprijateljski orijentiranim iseljenicima te su, između ostalog, tijekom 60-ih i 70-ih izvele više desetaka ubojstava i otmica istaknutih iseljenika.²⁵

Napori jugoslavenskih vlasti radi snažnijeg vezivanja iseljenika jasno su vidljivi i iz samog njihovog tituliranja kao radnika na privremenom radu u inozemstvu. Fokus je pri tome bio na »novim« iseljenicima, dok su inicijative prema onima koji su napustili prostor Jugoslavije prije Drugoga svjetskog rata u smislu njihova eventualnog snažnijeg uključivanja u društveno-politički razvoj Jugoslavije bile mnogo slabije. Ipak, uključivanje radnika na privremenom radu u inozemstvu u šire društvene procese razvoja jugoslavenskog društva u velikoj je mjeri bilo samo deklarativno, a u praksi brojne inicijative nisu uspjele implementirati ni kvalitetno provesti. Osnovni razlog bio je izostanak sustavnog i dugoročnog pristupa iseljeničkoj politici. Iseljenici su u skladu sa stavom da samo privremeno izbivaju iz države smatrani podanicima republika iz kojih su se iselili. To je podrazumijevalo međurepubličku koordinaciju. Takav oblik međurepubličke suradnje nikada nije kvalitetno razvijen, a pitanje iseljenika je i unutar republika spuštano na niže razine po različitim resorima (rad, kultura, socijalna skrb/politika, obrazovanje, sport itd.). Dio nadležnosti prebačen je čak na općine, najniže teritorijalne upravne jedinice. S druge strane, iseljenička politika na saveznoj razini provodila se nekonzistentno, pa je kroz desetljeća osnovano mnogo institucija koje su u opsegu djelatnosti za koje su osnivane nosile dio nadležnosti odnosa s iseljenicima. One su relativno brzo gašene, a njihove bi nadležnosti preuzimale druge novoosnovane institucije.²⁶ Pri tome je u pravilu dolazilo do niza preklapanja ovlasti i dužnosti, što je sve za posljedicu imalo izrazito kompliciran birokratski labirint koji je samim iseljenicima otežavao pristup informacijama, te uvelike onemogućavao njihovo snažnije uključivanje u razvoj domaćeg društva.

²⁴ Francesco Ragazzi, nav. dj., 45.

²⁵ Bože Vukušić, *Tajni rat UDBE protiv hrvatskog iseljeničtva*, Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeničtva, 2001.

²⁶ Tatjana Šarić, »Iseljenička služba Hrvatske u Jugoslaviji i kulturno djelovanje prema iseljeničtva — 1960-e i 1970-e: hrvatski glazbenici u inozemstvu«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 53 (2021.), 71-75; Brigitte Le Normand, *Citizens without Borders*, Bufalo: University of Toronto Press, 2021., 37-39; Darija Hofgräff i Marina Selnik, »Iseljenički režim socijalističke Jugoslavije/Hrvatske 1945.—1973.«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 53 (2021.), 101-130.

Iseljeničkom se pitanju za vrijeme socijalističke Jugoslavije primarno pristupalo iz perspektive unutarnje politike, iako su jugoslavenska diplomatsko-konzularna predstavništva bila prve institucije s kojima su imali odnos u inozemstvu. Tu dominaciju unutarpolitičke perspektive potvrđuje i široko razvijena djelatnost sigurnosnog aparata u zemljama gdje su postojale aktivnosti protujugoslavenski orijentiranih iseljenika, a istodobno su se na teritoriju Jugoslavije aktivnosti poduzimale prema širem krugu njihovih obitelji i prijatelja. Sukladno tome, a s ciljem širenja svojih spoznaja, Služba državne sigurnosti pristupala je i radnicima na privremenom radu u inozemstvu tijekom njihovih dolazaka na odmor.²⁷ Tek je razvoj krize 1980-ih, koja je u konačnici rezultirala raspadom Jugoslavije, omogućio značajniju ulogu iseljenika u usmjeravanju društveno-političke situacije u Hrvatskoj. U tom razdoblju došlo je do ujedinjavanja većine hrvatskih iseljeničkih organizacija i to na poticaj iz Hrvatske, prvenstveno dr. Franje Tuđmana kao predvodnika oporbene političke fronte u drugoj polovici 80-ih godina. Jedan od temelja Tuđmanove političke ideje bilo je razvijanje odnosa s iseljenicima i njihovo jače uključivanje u razvoj Hrvatske.²⁸ Prema nekim tumačenjima čak je i naziv Hrvatska demokratska zajednica inspiriran sjevernoameričkom Hrvatskom bratskom zajednicom, jednom od najutjecajnijih hrvatskih iseljeničkih organizacija. Prva iseljenička stranačka podružnica osnovana je u srpnju 1989. u Zürichu kao Društvo prijatelja HDZ-a, vrlo brzo nakon osnutka stranke 17. lipnja u Zagrebu.²⁹ U sljedećim mjesecima stranačke organizacije osnivaju se na svim kontinentima i praktički svugdje gdje je postojala aktivna hrvatska zajednica. Omogućilo je to značajnu, prvenstveno financijsku pomoć, stranci koja će se ubrzo profilirati u svojevrsan pokret za ostvarenje hrvatske samostalnosti.

Pobjeda na izborima u svibnju 1990. omogućila je promjene u službenoj politici prema iseljenicima. U prvoj formiranoj vladi ministrom bez portfelja, ali u čijoj nadležnosti su bili odnosi s iseljeništvom, imenovan je Gojko Šušak, povratnik iz Kanade. Već u lipnju 1990. Hrvatska je od federacije preuzela nadležnost nad dijelom diplomatskih aktivnosti, pri čemu se posebno isticalo pitanje razvoja odnosa s iseljeništvom. Potvrđeno je to i Ustavom usvojenim 22. prosinca 1990. prema čijim odredbama se Republika Hrvatska obvezala na zaštitu svojih državljana u inozemstvu i promicanje njihove veze s domovinom. U skladu s tim principima 2. travnja 1991. organiziran je Prvi svjetski sabor hrvatske mladeži, a ubrzo su se počele osnivati samostalne hrvatske škole u inozemstvu, prvo u Nje-

²⁷ Nenad Bukvić (ur.), *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti: odabrani dokumenti (1963.—1977.)*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2021.

²⁸ Domagoj Knežević, *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2020., 45-47.

²⁹ Isto, 111.

mačkoj i Francuskoj. U lipnju 1991. usvojen je Zakon o hrvatskom državljanstvu, koji je omogućio lakše stjecanje državljanstva, a zasebno ministarstvo iseljeničtva osnovano je u kolovozu 1991.³⁰ Olakšavanje mogućnosti stjecanja državljanstva u kombinaciji s odredbama Ustava, prema kojima svi državljani stariji od 18 godina imaju pravo glasa bez obzira na mjesto prebivališta, pri čemu se država obvezuje osigurati glasanje u državama u kojima se nalaze ili na koji drugi način određen zakonom, omogućilo je aktivno sudjelovanje šireg kruga pripadnika dijaspore u hrvatskim izbornim procesima. No tek za izbore 1995. godine izmjenama izbornog zakona uvedena je zasebna izborna jedinica za hrvatske državljane bez prebivališta u Republici Hrvatskoj. Oni su u Zastupnički dom Hrvatskoga sabora birali 12 predstavnika iseljeničtva.³¹ Pri tome je važno uočiti da Hrvatska nije bila iznimka u nastojanju unaprjeđenja odnosa s iseljenicima početkom 90-ih. Sličan proces odvijao se i u drugim zemljama koje su se osamostalile raspadom Istočnog bloka, kao što su Litva, Ukrajina, Bugarska, Češka Republika, Rumunjska, Albanija, Poljska i Slovenija.³²

Tijekom Domovinskoga rata iseljenici su u različitim područjima pružili veliku pomoć Hrvatskoj u ostvarenju samostalnosti. Tu je prije svega golema humanitarna materijalna i financijska pomoć koju su prikupili i poslali. Lobistički naponi koje su poduzimali s ciljem prvo međunarodnog priznanja, a potom kroz inicijative za informiranje svjetske javnosti o događajima u Hrvatskoj, znatno su olakšali međunarodnu poziciju Hrvatske. Svakako vrijedi spomenuti i povratak iseljenika, ali ipak u mnogo manjoj mjeri nego što se očekivalo.³³ No unatoč svemu situacija nije bila idilična i dio hrvatske javnosti pružao je otpor značajnijoj ulozi predstavnika iseljenika, prvenstveno u političkom životu. Isto tako, iz krugova iseljeničtva mogli su se čuti prigovori o smjeru i dinamici tekućih društvenih promjena, odnosno promjena koje su prema nekim mišljenjima izostajale. U tom kontekstu moguće je promatrati nekonzistentnost politike prema važnosti iseljeničtva kroz pitanje postojanja zasebnog ministarstva u Vladi Republike Hrvatske.

Gojka Šuška je na mjestu ministra iseljeničtva naslijedio Zdravko Sančević, povratnik iz Venezuele, no ministarstvo je ukinuto već u kolovozu 1992. godine. Poslove ukinutog ministarstva preuzeli su Ministarstvo vanjskih poslova te

³⁰ Isto, 447-448.

³¹ Jakov Žižić, »Franjo Tuđman i politička prava izvandomovinskih Hrvata: između ideala i interesa«. U: Josipa Mijoč, Marin Sopta i Tanja Trošelj Miočević (ur.), *Hrvatska izvan domovine III*, Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva, 2020., 375-379.

³² Gamlen, nav. dj., 34.

³³ Caroline Hornstein-Tomić, Katharina Hinić i Ivan Hrštić, »Croatia's Diaspora Strategy — History, Transition, Status, and Outlook«. U: Liam Kennedy (ur.), *The Routledge International Handbook of Diaspora Diplomacy*, Abingdon: Routledge, 2022., 94-106.

Ministarstvo kulture i prosvjete. U svibnju 1995. Marijan Petrović, povratnik iz Kanade, imenovan je ministrom bez portfelja, ali zadužen za odnose s iseljenicima, da bi u studenom 1996. postao prvi čovjek novoimenovanog Ministarstva povratka i useljenišva. Rekonstrukcijom vlade u lipnju 1999. zasebno ministarstvo prestalo je postojati, a dio ovlasti vezanih za odnose s iseljenicima preuzelo je Ministarstvo vanjskih poslova, unutar kojeg je uspostavljena Uprava za hrvatske manjine, iseljenišvo i useljenišvo.³⁴ Promjenom vlasti 2000. u javnom prostoru sve snažnije su postale kritike uloge iseljenika u donošenju odluka. Posebno često dovodila se u pitanje mogućnost njihova sudjelovanja na izborima. U tom se kontekstu naglašavala slaba izlaznost hrvatskih iseljenika na izbore, pa je za izbor zastupnika bilo potrebno manje glasova nego u izbornim jedinicama na području Hrvatske. Također se načelno problematiziralo pravo osoba koje ne žive u Hrvatskoj na donošenje odluka koje usmjeravaju njezin društveni razvoj. To pitanje imalo je specifičnu važnost s obzirom na to da su svi do tada birani zastupnici iz iseljenišva bili predstavnici isključivo jedne političke opcije, HDZ-a. Dodatno, s obzirom na službenu definiciju Hrvata izvan Hrvatske, svi predstavnici iseljenišva koji su birani bili su u stvari predstavnici Hrvata u BiH, koji ni nisu iseljenici. Prve promjene zakona o glasanju iseljenika dogodile su se 1999. godine kada je fiksni broj iseljeničkih zastupnika zamijenjen proporcionalnim udjelom na temelju zabilježene izlaznosti, s maksimalnim brojem 14. Nova promjena učinjena je 2010. kada je ponovno uspostavljen fiksni broj zastupnika koji predstavljaju iseljenišvo, ali ovoga puta određena su samo tri zastupnika.³⁵

Novi zamah u odnosima s iseljenišvom bilježi se nakon 2010. godine. Okvir je postavljen Strategijom o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske 2011. i Zakonom o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan RH usvojenim 2012. godine.³⁶ Zakonom je utemeljen Središnji državni ured za Hrvate izvan RH i Savjet Vlade RH za Hrvate izvan RH. Oba dokumenta naglašavaju potrebu izgradnje sustavne i učinkovite suradnje s Hrvatima izvan RH, što uostalom naglašava i Ustav Republike Hrvatske. Osnovni postavljeni ciljevi su bolje povezivanje s Hrvatima diljem svijeta, koji predstavljaju značajan potencijal u smislu ubrzanja gospodarskog razvoja, ali i u pogledu povratka, što

³⁴ Isto.

³⁵ Daphne Winland, »The Politics of Desire and Disdain: Croatian Identity between 'Home' and 'Homeland'«, *American Ethnologist*, br. 3, 29 (2008.); Daphne Winland, »Ten Years Later: The Changing Nature of Transnational Ties in Post-independence Croatia«, *Ethnopolitics*, br. 3, 5 (2006.), 295-307; Michel S. Laguerre, *Parliament and Diaspora in Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2013., 75-96.; Ragazzi, nav. dj., 118-121., 142-149.

³⁶ Hornstein-Tomić, Hinić i Hršić, nav. dj.

je posebno važno pitanje u kontekstu sve veće demografske krize s kojom se Hrvatska suočava. Zakonom se Hrvatska ujedno izjasnila za politiku osnaživanja hrvatskih iseljeničkih zajednica, pružanje podrške u očuvanju identiteta. Posebnu operativnu ulogu u tom kontekstu dobio je Središnji državni ured za Hrvate izvan RH, koji je preuzeo poslove međuresornog usklađivanja inicijativa vezanih za iseljeničtvo, ostvarenje boljih odnosa s iseljenicima, osnaživanje njihova identiteta, ali i povratka te privlačenje investicija iz iseljeničkih krugova.³⁷

Zaključak

Na web stranicama Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske navedena je procjena o oko 3,200.000 hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka koji žive u prekomorskim zemljama i diljem Europe. Procjena je temeljena na izvorima hrvatskih diplomatsko-konzularnih ureda, hrvatskih katoličkih misija i hrvatskih zajednica u cjelini, odnosno popisa stanovništva zemalja koje u slične svrhe ispituju podrijetlo svojih stanovnika.³⁸ Ta bi se procjena mogla problematizirati po više osnova, no to nije cilj ovoga rada. Uostalom, da je taj broj manji ili veći za nekoliko stotina tisuća, koliko god razlika bila velika u broju ljudi, odnosno ljudskih sudbina, pitanje je bi li to u analitičkom smislu predstavljalo ikakvu supstancijalnu razliku. U tom kontekstu važnijom nam se čini kvalitativna evaluacija osnovnih pojmova i šira kontekstualizacija povijesnih procesa vezanih za procese iseljavanja te formiranja dijasporskih zajednica u dugom trajanju, te identiteta njihovih članova, kao i onih koji ne osjećaju vezu s Hrvatskom kao zemljom svoga podrijetla. Samo takav pristup može jamčiti ostvarivanje dubljeg uvida u fenomen migracija i života u dijaspori. Bez takve analize okvir fenomena iseljeničtva i dijaspore nije moguće razumjeti. U tom smislu je cilj ovoga rada bio osigurati uvodnu riječ u temat, odnosno početnu točku za razumijevanje interpretacije dijela rezultata prikupljenih u sklopu ranije spomenutog istraživačkog projekta. Njihova šira analiza i kombiniranje predstavlja korak prema ostvarenju dublje spoznaje o jednom od ključnih društvenih procesa koji je obilježio razvoj modernoga hrvatskog društva, a ujedno i spoznaje o razvoju svih društava u sklopu kojih su hrvatski iseljenici i njihovi potomci formirali dijaspore. Na ovome mjestu nije bilo moguće ulaziti dublje u rasprave o svakom od otvorenih pitanja, no važno ih je naznačiti, jer se u svakodnevnoj uporabi gubi njihova kompleksnost, a time se nanosi šteta svim iseljenicima i pripadnicima dijaspora.

³⁷ Isto.

³⁸ »Hrvatski iseljenici u prekomorskim i europskim državama i njihovi potomci«, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749> (pristupljeno 7. 10. 2022.)

Ivan Hrstić, Vlado Šakić:

**An Overview of Emigration Policies in the Long Term
— From the Second Half of the 19th Century Until Today**

The goal of this paper is to provide an insight into a theoretical framework of research on migrations, as well as to more broadly contextualize the emigration from Croatia. This will enable a clearer understanding of the research results presented in this thematic journal issue. Special attention is given to the most important emigration policies characteristics of the countries Croatia was part of since the 19th century, which is seen as the start of modern mass migrations in this area.

Key words: *Croatia, migrations, expatriates, diaspora, emigration politics*